

УДК 94 (477)

Василь Блозва

МІСЬКІ КНИГИ ТЕРНОПОЛЯ XVIII СТОЛІТТЯ
ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Представлена стаття привертає увагу до двох уцілілих міських книг Тернополя (Тернополь) з першої половини XVIII ст., що їх автор статті віднайшов і опрацював в історичних архівах Львова і Варшави. Ці книги мають виняткове значення для вивчення історії міста.

Ключові слова: міські книги, Тернополь, Тернопіль, маґдебурзьке право, маґістрат, лава, вїйт, ландвїйт, бурмїстр.

Вивченню і виданню джерельних комплексів до історії Тернополя пізнього Середньовіччя – ранньонового часу властиві давні традиції. Більшість давніх привілеїв тернопільських міщан опублікували ще у XIX ст. Францішек Волянські [1], а також Людвік Фінкель, Ян Ленек, Юзеф Ногай, Петро Білинський і Кажімеж Ґужицкі [2]. Однак успішного продовження публікаторської і дослідницької роботи не прослідковується ані в міжвоєнний, ані в радянський період і, як це не дивно, згадані видання, досі використовуються як головний корпус джерел до трактування історії Тернополя. Тож, в даній статті переслідуюмо бажання привернути увагу до ще нерозпізнаних архівних джерел, котрі можуть в майбутньому претендувати на повноцінний опис і навіть видання. Мова йде про дві міські книги Тернополя, збережені в архівних збірках Львова і Варшави, котрі, хоч і охоплюють незначний відрізок часу двох десятиліть XVIII ст., однак доносять нам цікавий і раніше невідомий матеріал.

Першим звернув увагу на міські книги Тернополя, ще на початку другої половини XIX ст., Александер Стадніцький, який стверджував, що тернопільські акти міської лави 1738–1748 років були зархівізовані в Бібліотеці Баворовських (Biblioteka Baworowskich) [3]. Військові події двох світових війн, мабуть, поділили раніше цілісну збірку, а можливо, і зменшили. Одна з книг опинилася у складі фонду “Акти Маґістрату міста Тернополя” (1730–1803) в Центральному Державному Історичному Архіві України у Львові (далі ЦДІАЛ) [4], друга потрапила до Варшави, де спочатку зберігалася в Бібліотеці Народовій (Biblioteka Narodowa), а від 1952 р. – у складі фонду під назвою “Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich” в Головному архіві давніх актів (далі AGAD), що у Варшаві, під сигнатурою 268 (стара сигнатура ІВ А. 3, 625) [5].

Міська книга з AGAD представляє собою окремих фоліант, складений із 87 аркушів. Додатково в книзі вільно знаходиться одна картка – лист до ландвїйта в справі побиття дівчини. Справи, збережені в цій книзі, датовані 1738–1743 роками. Натомість, найстарший запис у міській книзі Тернополя, котра зберігається в ЦДІАУЛ, зроблено 27 листопада 1730 р., а останні датовані 1748 роком.

Більшість записів у книгах, про які йдеться, зроблені міським писарем Михайлом Завадовським. Усі вони розміщені як на аверсній, так і на реверсній, стороні аркушів формату А4, написані латинським шрифтом, польською мовою, однак зі значним вкрапленням регіональних українських особливостей. Міські книги велися у формі протоколу, на що вказує деяка неохайність і надзвичайно вільний характер запису. В книгах не дотримано хронологічного порядку, причиною чого могла бути легковажність міського писаря, можливе було також, що писар спочатку заповнював відповідну кількість складок аркушів (секстернів)

і тільки пізніше картки зшивалися у єдину книгу, після чого і могла з'явитися хронологічна непослідовність.

Одразу ж слід підкреслити, що зміст записів відображає головним чином повноваження війта і його лавничого уряду. Це, здебільшого, цивільні записи, котрі стосуються продажу будинків, ланів, городів, сінокосів. В декількох випадках появляються записи щодо справ опіки і успадкування (наприклад заповіти багатих міщан). Завдяки записам в міській книзі, міщанські справи і транзакції ставали легітимними. Багатством описової інформації тішать нас реєстри нерухомого і рухомого майна підсудних міщан, котрі дають можливість почерпнути подробиці щодо їх роду занять, майнового стану, а також вигляду будинків і обійсть тодішніх тернополян тощо [6].

Переглядаючи міську книгу Тернополя, котра зберігається в AGAD, можна звернути увагу на документ, датований днем 27 січня 1742 р., де зберігся текст присяги п'ятьох вибраних тернопільських лавників присяжних: Василя Хамути, Даниеля Коваля, Григорія Боровичейка, Філіпа Караєя і Яна Смучейка, котру вони склали в присутності представника власника міста. Двоє останніх, між іншим, вдруге були обрані на цей уряд, а інші раніше обиралися райцями. Ця присяга проливає світло на значення міської лави в організаційній структурі Тернополя як міста приватної власності, тож належить навести її в якомога точнішому перекладі: “Присягаю Пану Богу всемогучому в Святій Трійці Єдиному, Пану Своєму Дідичному, його Наміснику, а також Магістратові і Всій Громаді Міста Тернополя. Що ми повинні своє урядування чесно провадити, Звіти перед Замком [Намісником] і Урядом [Магістратом] сумлінно складати, слухатись Наказів Намісника, за Фільварками згідно наказу Намісника сумлінно наглядати, а при поділі ланів і городів жодного обману не чинити. Так нам, Пане Боже всемогучий в Святій Трійці Єдиний і у муці своїй невинний, допоможи. Амінь” [7].

Надзвичайно докладні в даних книгах судові справи, де запроотоцьовано скарги міщан, записано хід досудового слідства, процес зізнання підсудних, зміст вироків, розміри грошових стягнень тощо. Так, після затримання оскаржених заковували в дуби і вміщували у в'язницю [8]. Зізнання (Ezekucya Cielezna) відбувалася в уряді ландвійта (Urządzie Lantwoytowskim), де оскарженого били киями і різками, записуючи одночасно до протоколу запитання слідчих і відповіді підсудних [9]. При потребі, можлива була навіть делегація на місце злочину [10]. І що найважливіше, підсудних міський суд засуджував на підставі Магдебурзького кодексу (Rachon Magdeburzkiego) [11].

Як свідчать записи, суд найчастіше засуджував на кари грошові й тілесні (plagi publiczne) [12]. Так, за наклеп лава засудила підсудній п'ятдесят різок і публічне вибачення, за іншим разом вже підсудному – “гривень п'ятдесят, і кари тілесної за пропорцією особи нагаїв сто або різок двісті”, а ще іншого разу – “ту саму кару згідно кодексу Магдебурзького, арт. 38., однак, зважаючи на дружину дітей його ... повинен в чотирьох частинах міста по сто пляг отримати, з оголошенням Міського Слуги” [13].

Рідко, однак присуджували і кару смерті. В 1742 р. лава оголосила таку кару за звалтування, однак, зважаючи на юність засудженого, кару на горлі замінено на “сто нагаїв посеред міста” [14]. Іншим разом, за вбивство тернопільського міщанина, винний мав бути стятий мечем у місці кари “в суботу о годині восьмій перед полуднем” [15]. Такі, важливі судові справи розглядали спільно усі міські уряди – “Суд Бурмістра, Ради, як і Ландвійтівський, Війтівський, Привілеями наділений Тернопільський”, а один із вироків з 1738 р., для максимальної ваги, закріплений також печаткою [16]. Репродукція міської печатки виконана в оплатковій техніці, досить поширеній в XVIII ст. і характерній для даного роду документації. На аркуш міської книги був нанесений тонкий шар підфарбованого червоним кольором тіста з пшеничної муки, котрий для попередження пізнішого розкриття або затирання

забезпечений зверху шматком (оплатком) паперу і тільки тоді було нанесено міську печатку (відбиток). Нажаль, від пшеничного шару на аркуші залишився тільки блідо-червоний слід. Однак, сфрагістична інформація міської печатки збереглася на шматку паперу, котрий майстерно вирізаний у формі круга, який, в свою чергу, еліпсами розширюється на чотири сторони, від овалів котрих продовжуються чотири тонкі смужки паперу, призначені для згину під низ. Відбиток на цьому шматку паперу свідчить, що міська печатка Тернополя мала правильну круглу форму і лічила в діаметрі 30 мм. На полі репродукції печатки простежується невиразний напис легенди латинською мовою: “SIGILLUM CIVITATIS TARNOPOLIENSIS”. Посередині поля розташований “Баклай” герб колишніх власників міста – Януша, Константина і Александра Острозького, створений після одруження їх батьків, князя Константина Константиновича Острозького і Зофії з Тарнова (дочки засновника міста – Йоанна з Тарнова). На сьогодні, це є найдавніше сфрагістичне джерело до історії Тернополя.

Переглядаючи міські книги Тернополя можна натрапити і на інші дуже несподівані для нас знахідки, як, наприклад, текст присяги тернопільського міщанина з 1741 р.: “Я, Василь Король, Громадянин Тернопільський, Присягаю Пану Богу всемогучому в Святій Трійці Єдиному, Найсвятішій Панні Марії Матері Божій і Усім Святим Ангелам Божим, що я до кінця свого життя не буду пити горілки, а меду не буду пити до трьох років. А якщо пив би я горілку і мед, ламаючи свою присягу, то нехай мене Пан Бог покарає гризами на тілі і нехай вишле мене на вічні муки. Так мені Боже в Святій Трійці Єдиний допоможи. Амінь” [17].

Отже, завдяки різноплановості записів у міських книгах Тернополя, які дійшли до нашого часу із першої половини XVIII ст., останні набувають виняткового значення для вивчення історії міста, оскільки допомагають зрозуміти не тільки подробиці діяльності міських урядів Тернополя, але й щоденне життя тернополян, особливості їх менталітету тощо.

Список використаних джерел

1. *Dodatek Tygodniowy do “Gazety Lwowskiej”*, Lwów 1852, nr 15–17; 1853, nr 6–7; 1854, nr 51; 1855, nr 8–9.
2. *Rocznik Kółka Naukowego Tarnopolskiego*, Tarnopol 1892, t. I; 1894, t. II; 1896, t. III.
3. *Stadnicki A., Materiały do historii miast galicyjskich*, “Dodatek Tygodniowy do “Gazety Lwowskiej”, Lwów 1866, nr 30.
4. *Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ)*, ф. 46, оп. 1, спр. 1.
5. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej – AGAD)*, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268.
6. *ЦДАЛ*, ф. 46, оп. 1, спр. 1, арк. 3v–4; AGAD, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268, nr 38.
7. *AGAD*, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268, nr 48.
8. *ЦДАЛ*, ф. 46, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
9. *ЦДАЛ*, ф. 46, оп. 1, спр. 1, арк. 2–2v.
10. *AGAD*, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268, nr 73.
11. *AGAD*, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268, nr 72.
12. *ЦДАЛ*, ф. 46, оп. 1, спр. 1, арк. 10.
13. *ЦДАЛ*, ф. 46, оп. 1, спр. 1, арк. 49v., 81v–84.
14. *AGAD*, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268, nr 65; nr 72.
15. *AGAD*, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268, nr 73.
16. *AGAD*, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268, nr 50.
17. *AGAD*, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268, nr 39.
18. *AGAD*, Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich, 396, sygn. 268, nr 29.

Василий Блозва

ГОРОДСКИЕ КНИГИ ТЕРНОПОЛЯ XVIII ВЕКА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Представленная статья привлекает внимание к двум уцелевшим городским книгам Тернополя (Тернополя) первой половины XVIII в., которые автор статьи нашел и разработал в исторических архивах Львова и Варшавы. Эти книги имеют исключительное значение для изучения истории города.

Ключевые слова: городские книги, Тернополь, Тернополь, магдебургское право, магистрат, скамейка, староста, ландвийт, бурмистр.

Vasyl Blozva

CITY BOOKS OF TERNOPILOF XVIII CENTURY AS A HISTORICAL SOURCE

This article attracts attention to two surviving city books of Tarnopol (Ternopil) of the first half of the XVIII century, which the author of the article found and worked out in the historical archives of Lviv and Warsaw. These books have an exceptional significance for studying the history of the city of Ternopil.

Keywords: city books, Tarnopol, Ternopil, Magdeburg Law, Magistrate, Lava, Vogt, Landvogt, Burmystyr (Burgomaster, mayor).